

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ TOPONİMLƏRİN MORFOLOJİ-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Xatirə HÜSEYNOVA *

Xülasə: Toponimlər bu və ya digər xalqın, tayfanın adından və həmin xalqın dillərindəki sözlərdən ibarət olduğuna görə tarix, coğrafiya, dilçilik, etnoqrafiya, arxeologiya kimi elmlərlə sıx bağlıdır. Məqalədə qeyd olunur ki, Azərbaycan və İngilis dillərində hazırkı coğrafi adların yaranmasına tarixin müxtəlif dövrlərində müxtəlif dillərin təsiri olub, belə ki, Azərbaycanın toponimləri qədim türk sözləri, dialektizmlər Azərbaycan dilinə məxsus ümumişlək xarakterli leksik vahidlər, eləcə də başqa dillərdən (ərəb, fars, urartu) keçib, Azərbaycan dilində sabitləşən və toponim yaradıcılığında iştirak edən sözlər əsasında formalaşmışdır. İngilis toponimlərində isə latın, fransız, kelt, skandinaviya mənşəli adlara rast gəlinir. Keltlər, romalılar, anqlosakslar, vikinqlər İngilis mədəniyyətini və dilini zənginləşdirməklə yanaşı, Britaniya toponimlərinə də əsaslı təsir göstərmişlər. Azərbaycan və İngilis coğrafi adlarının quruluşu üzərində müşahidələr göstərir ki, toponimlər mənşə etibarilə müxtəlifdir. Bu sözləri də yaranma növünə görə sadə, düzəltmə və mürəkkəb kimi növlərə bölürlər. Məqalədə qeyd olunur ki, dildə və mədəniyyətdə gedən dəyişikliklər nəticəsində coğrafi adların mənalı və quruluşları dəyişikliklərə məruz qalmış və ya tamamilə yox olmuşdur. Tədqiqat göstərir ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis dilinin toponimik leksikası çox zəngin və rəngarəngdir; Azərbaycan və İngilis toponimlərinin funksional – üslubi imkanları genişdir.

Açar sözlər: *toponimlər, morfoloji xüsusiyyət, etnoqrafiya, semantik*

Comparative Analysis of Morphological and Semantic Features of Toponyms in the Azerbaijani and English Languages

Abstract: Toponyms are closely related to disciplines such as history, geography, linguistics, ethnography, and archaeology, as they typically consist of names associated with nations, tribes, and words in the language of the respective group. The article highlights that the formation of contemporary geographical names in Azerbaijani and English languages has been influenced by various languages across different historical periods. In the case of Azerbaijan, toponyms are derived from ancient Turkish words, general lexical units from Azerbaijani language, as well as borrowings from other languages such as Arabic, Persian, and Urartian. These toponyms have evolved based on words that have become established in the Azerbaijani language and have contributed to the creation of geographical names. English toponyms encompass Latin, French, Celtic, and Scandinavian elements, reflecting the influences of Celts, Romans, Anglo-Saxons, and Vikings on English culture and language, which have significantly impacted British toponyms. A comparative analysis of Azerbaijani and English toponyms reveals differences in their origins, with these words categorized into simple, compound, and compound types based on their formation. The toponymic lexicon of both Azerbaijani and English languages is diverse and vibrant, offering a wide range of functional and stylistic possibilities for toponyms in both languages.

Key Words: *toponyms, morphological features, ethnography, semantic.*

Giriş

Müasir dünyanı coğrafi adlar olmadan təsəvvür etmək çətindir. Hər bir coğrafi ad (toponim) özündə müxtəlif məlumatlar daşıyır: tarixi, coğrafi, siyasi və s. Belə ki, coğrafi adlar - tarixi hadisələrin şahidi, sübutu, nə vaxt baş verməsi haqda məlumatlar verir. Toponimikləşmə yeni dilçilik sahəsi olsa da, qədim qəbilə, tayfa və xalqların tarixi, etnogenezini, dil daşıyıcıları haqqında çox qiymətli materiallar verir. Köçəri tayfaların miqrasiya yolları, qohum və qohum olmayan etnosların əlaqə tipləri və münasibətləri barədə aydın olan məlumatlar bu elmin tədqiqi nəticəsində meydana çıxır. Bu planda hər bir toponim- onu yaradanların mədəniyyət abidəsi sayılmalıdır. Xüsusi olaraq toponimiyəni bir növ insan tarixinin kodu kimi təsəvvür etmək olar. Burada ənənələr, dil formaları və dilin özü qalır, dünyanı anlamaq səviyyəsi əslini tapır və xalqın həyatına ən mühüm hadisələr hopur.

Dilimizdəki digər leksik vahidlərdən fərqli olaraq toponimlər ictimai-siyasi mahiyyətlidir. Hər hansı yazılı mənbənin, tarixi abidənin verə bilmədiyi məlumatı onomastik vahidlərin vasitəsilə müəyyən edə bilirik. Coğrafi adların mühümlüyü onun kiçik (mikrotoponim) və ya böyüklüyündən (makrotoponim) asılı deyildir. Əsas məsələ bu və ya digər coğrafi adın zaman və məkan daxilində iqtisadi və ictimai-siyasi proseslərdə yerinin və rolunun müəyyən edilməsidir. T.Əhmədov yazır: “Coğrafi adlar hər hansı bir ərazidə tarixən

* Bakı Avrasiya Universiteti, Tərcümə kafedrası, khatira.huseynova1982@gmail.com

mövcud olmuş və hazırda mövcud olan xalqların tarixi keçmişini, mədəniyyətini, iqtisadiyyatını, ictimai və sosial vəziyyətini, adət və ənənəsini, eləcə də dillərinin aradan çıxmış, arxaikləşmiş müəyyən xüsusiyyətlərini əks etdirən abidələr kimi yaşamaqdadır” (1984:22).

Qədim zamanlardan indiyəcən eyni bir ərazidə bir sıra xalqların məskunlaşdığı faktı təbii ki, həmin xalqların yaşayış yerlərini öz dillərində adlandırmalarını zərurətləndirir. Azərbaycan, İngiltərə və Amerika məskunlaşma baxımından həmişə diqqət mərkəzində olan coğrafi məkan hesab olunmuş və buraya köç edən müxtəlif tayfalar bu ərazilərdən müvəqqəti yaşayış yeri kimi istifadə etmiş, təbii olaraq, yaşayış yerlərini öz dillərinə məxsus sözlər vasitəsilə adlandırmışlar. Bəzən ölkəyə hücumlar zamanı işğalçı ölkələr yerli toponimlərə təsirlər etmişlər. Qeyd etmək olar ki, toponimlərin morfoloji və semantik xüsusiyyətləri linqvistik və ekstra-linqvistik faktorlarla bağlılığından asılıdır. Ekstralingvistik amillər toponimlərin mənşəcə müxtəlifliyinə gətirib çıxarmışdır və onların strukturunun təhlil edilməsi burada yaşayan xalqların tarixi, mədəniyyəti və dilləri barəsində kifayət qədər məlumat verir, eləcə də Azərbaycan və İngilis dillərinin onomastik leksikasının bir sıra qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsinə imkan verir. Toponimlər ilk növbədə dil qanunları və normalarına tabe olduğundan müəyyən ərazidə yaşayan əhalinin dil xüsusiyyətlərini aşkar edilməsində onların rolu əvəz edilməzdir.

Müasir dilçilikdə toponimlərin 2 növdə təsnifatı mövcuddur:

1.coğrafi obyektlərin adı kimi 2. quruluşuna görə

Birinci növ təsnifata görə toponimlər aşağıdakı kimi təsnif olunur: hidronimlər, oronimlər, oykonimlər, urbanonimlər, makrotoponimlər, mikrotoponimlər. İkinci növ təsnifata görə toponimlər *sadə*, *düzəltmə*, *mürəkkəb* və *tərkibi* olur.

Toponimlər eyni zamanda özünə məxsus xüsusiyyətlər daşıyan coğrafi adlardır. Leksik bir vahid kimi “dil işarələrinin assimetriyası” prinsipinə uyğun olaraq toponimik obyektlər eyni toponim və onun ekvivalenti ilə ifadə oluna bilər və ya əksinə eyni bir toponim bir neçə mənə verə bilər.

I. Azərbaycan dilində toponimlərin morfoloji-semantik xüsusiyyətləri

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində diqqəti cəlb edən laylardan birini toponimlər təşkil edir. Azərbaycan toponimləri müxtəlif tərkibli sözlərdən yaranmışdır. Azərbaycan toponimiyasının əsas fondunu Azərbaycan (türk) mənşəli adlar təşkil edir. Azərbaycanda qədimdən başlayaraq, hun, bolqar, suvar, peçeneq, xəzər, qıpçaq, oğuz-səlcuq və monqol qaydalarının, habelə İber-Qafqaz, İran, ərəb və s. xalq adları ilə bağlı toponim layları aşkara çıxarılmışdır.

Toponimlərin linqvistik və ekstar-linqvistik təhlili göstərir ki, tarixin müxtəlif dövrlərində coğrafi obyektlərin adlandırılmasında fərqli faktorlar olmuşdur. Belə ki, yaşayış məskənləri və başqa yer adları müəyyən dövrdə ancaq hər hansı bir şəxsin soyadı ilə adlandırılmışdır. Başqa bir dövrdə bu adlandırma tayfa və qəbilələrin adı əsasında formalaşmışdır. Beləliklə, yer adları şəxs, tayfa, qəbilə, heyvan, bitki, səma cisimləri, su obyektlərinin və s. adını daşımaqla meydana çıxmışdır. Azərbaycan toponimləri əmələ gəlmiş üsullardan asılı olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: *antroponimlər*, *etnotoponimlər*, *hidrotoponimlər*, *zootoponimlər*, *fitotoponimlər*. **Antrotoponimlər**- şəxs adı, soyad, ləqəb, titul əsasında meydana çıxan yer adlarıdır. Buna misal olaraq “Cəlilabad” toponimini göstərə bilərik. Bu ad Azərbaycanın cənubunda yerləşən rayonuna verilmişdir. Həmin toponim şəxs adı olan “Cəlil ” və “abad ” termininin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. **Etnotoponimlər**- tayfa,qəbilə adları əsasında yaranmış toponimlədir.Azərbaycan toponimik sisteminin ən mürəkkəb və qaranlıq sahəsi etnotoponimlərdir. Xalqımızın qədim tarixi ilə bağlı olan bu toponimlərin mənşəyi barədə hələlik çox az söz deyilmişdir. İndiyədək Azərbaycan etnotoponimlərinin tam mənzərəsini əks etdirən nə xüsusi elmi əsər, monoqrafiya, nə də lüğət hazırlanmışdır. Muğan,

Muğanlı, Sıxlı, Corat, Alpout, Quşçu, Boyat, Təklə və s. **Hidrotoponimlər**- hidroterminlər əsasında yaranır. Məsələn, Bolsulu (Beyləqan), Qaşqaçay (Qax), Qoşabulaq (Gədəbəy), Qusarçay (Qusar), İlisu (Qax), Çaylı (Qazax, Şamaxı, Xanlar, Şəmkir), Sulutəpə (Bakı, Cəlilabad) və s. **Zootoponimlər**- heyvan, quş, balıq, həşərat və s. canlıların əsasında düzələn toponimlərdir. Tarixən xalqımızın iqtisadi həyatının bir hissəsini heyvandarlıq təşkil etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq bir sıra yaşayış məskənləri, yer adları əmələ gəlmişdir. Məsələn, Qazbölük (Balakən), Atbulaq (Salyan), İnakboğan (Gədəbəy), Qoçdərə (Tovuz), Soxulcan (Yardımlı), Ördəkli (Zəngilan) və s. **Fitotoponimlər** - bitki adları əsasında düzələn coğrafi adlardır. Azərbaycan dilinə məxsus toponimlərin bir qrupunu fitotoponimlər təşkil edir. Məsələn, Almaliq (Kəlbəcər), Almalıtala (Tovuz), Çovdar (Daşkəsən, Kəlbəcər), Pambıqkənd (Salyan), Laləzər (Şamaxı), Meşəli (Xaçmaz) və s. Fitotoponimlərdə mövcud olan -lı(-li,-lu,-lü) şəkilçisi bir növ çoxluq təşkil edir. Məsələn, Çinarlı, Badamlı, Almalı, Armudlu və s.

Azərbaycan dilçiliyində aparılan tədqiqatlara əsasən toponimlərin yaranma yollarını aşağıdakı kimi təsnif etmək olar :

1) Etnonimlərdən yaranmış Azərbaycan toponimləri (etnotoponimlər); Toponimlərin adını götürdüyü Azərbaycan ərazisində yaşayan etnoslara, Albaniyada yaşayan müxtəlif tayfaları – kəsp, sak, hunqarqar, kəngər tipli tayfaları misal göstərə bilərik. Alpout kəndi (Bərdə rayonu), Hunan düzü (Tovuz rayonu), Satır təpə (Masallı rayonu).

2) İnsanlar həmçinin yaşadıkları yerə ad verərək həmin ərazi üçün xarakterik olan təbiət hadisələrini də əsas götürmüşlər: Çovğunqaya (Lerik rayonu), İldırımli yoxuş (Kəlbəcər rayonu), Yelli təpə (Ağsu rayonu)

3) Bir sıra coğrafi adların yaranmasında cəhət adları xüsusi rol oynamışdır: Quzeykənd, Güney Qışlaq, Aşağı Qışlaq, Qərbi Azərbaycan

4) Ətraf aləmdəki hadisə və əşyalarla bənzərlik əsasında yaranmışdır: Kotanqaya (Laçın rayonu), Çomçədərəsi (Ağsu rayonu), Yorğandərəsi (Xocavənd rayonu), Haçadağ (Naxçıvan M.R)

5) Batıl inanclar, inamlar və rəvayət hesab olunan hadisələrə əsaslanan coğrafi yer adları: Cinli Zeynallı kəndi (Goranboy rayonu), Cinlik kəndi (Ağdam rayonu), Cinli təpə (Qazax rayonu)

6) Rənglər əsasında formalaşan toponimlərin sayı kifayət qədər çoxdur: Bozdağ (Lerik rayonu), Sarıqaya kəndi (Zərdab rayonu), Qaragüney kəndi (Kəlbəcər, İmişli, Sabirabad rayonları)

7) Bir sıra toponimlərin yaranmasında saylardan istifadə edilir. Belə coğrafi obyektlərə Yalqıztəpə (Ağdam rayonu), Dördçinar kəndi (Füzuli rayonu), Yeddibulaq 9dərəsi (Göyçay rayonu), Qırxıncı kilometr köçbəsi (Lerik rayonu), Qırxqız dağı (Əsgəran rayonu)

8) Bir qrup obyektin kəmiyyətcə çoxluğu həmin yerin öz adını bu obyektəndən götürməsinə gətirib çıxarmışdır. Seyidlər çökəyi (Kürdəmir rayonu), Cəlair dağı (Cəlilabad rayonu)

9) Şəxs adlarından törəmiş toponimlər: Gülməmməd dərəsi (Masallı rayonu), Əmir kəndi (Gədəbəy rayonu), Cəmil düzənliyi (Astara rayonu)

10) Memorial (xatirə) xarakterli toponimlər: Azərbaycan coğrafi adlar sırasında tarixi şəxsiyyətlər, görkəmli yazıçı, şair, ictimai-siyasi xadimlərin adını daşıyan yer adları memuar-xatirə toponimlər adlanır. Məsələn, klassik ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələri N.Gəncəvi, M.Füzuli, İ.Nəsimi, M.Ə.Sabir, C.Cabbarlı və başqalarının adını daşıyan Nizami kəndi (Goranboy, Şəmkir), Füzuli (rayon), Nəsimikənd (Saatlı), Fətəlikənd (Cəlilabad) və s. toponimləri bu qəbildəndir.

Toponimlərinin morfoloji xüsusiyyətləri araşdırıldığı zaman məlum olub ki, bir çox toponimlər müxtəlif linqvistik elementlərdən, o cümlədən sözlərdən, prefikslərdən, şəkilçilərdən və başqa morfemlərdən əmələ gəlir. Bu elementlər çox vaxt yerin tarixi inkişafını, eləcə də mədəni və dil təsirlərini əks etdirir. Azərbaycan toponimləri quruluşuna görə *sadə*,

düzəltmə və *mürəkkəb* kimi təsnif olunur. **Sadə** toponimlərdə sözün tərkibində heç bir leksik-qrammatik şəkilçiləri müşahidə olunmur. Azərbaycan dilində sadə toponimlərə Bakı, Şamaxı, Şəmkir, Lənkəran və s. misal göstərmək olar. Azərbaycan toponimiyasında *düzəltmə* yer adları əsasən $-lı^4$, $-çı^4$, $-lıq^4$, $-lar^2$, $-maz^2$, $-laq$, $-cik^4$, $-xana$, $-gah$, $-caq$, $-stan$, $-i$, $-ma^2$ şəkilçiləri ilə düzəlir. $-lı^4$ şəkilçisi ilə düzələn yer adları: Çaxmaqlı (Xaçmaz), Günəşli (Xaçmazda kənd, Bakıda qəsəbə), Talışlı (Lənkəran), Xınalıq (Quba) və s. Mürəkkəb toponimlər isim, sifət və I və ya II növ təyini söz birləşməsindən ibarət olur. Məsələn, Qurbantəpə (Cəbrayıl), Hökməli (Abşeron), Evoğlu (Ağdam) və s. Azərbaycanın makrotoponimlər sistemində mürəkkəb söz quruluşlu bir sözdən ibarət toponimlərə Göyçay, Qaraməryəm, Bozdağ, Ağarəhimoba, Kürkəndi, Dayıkənd, Qarabaqqal, Qarabağlar, Qarayazı, Qaraxıdır, Qızılağac, Cırqurd, Yanardağ, Beşqardaş, Yekəxana, Yeniars, Yenikənd, Kürdşaban və s. toponimləri göstərmək olar.

Azərbaycanın toponimləri ölkənin zəngin tarixini, müxtəlif mədəni təsirlərini və coğrafi xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən linqvistik stok rolunu oynayır. Fars və türk köklərindən tutmuş rus irslərinə qədər bu coğrafi adlar Azərbaycanı sivilizasiyaların kəsişmə nöqtəsi kimi dinamik kimliyini əks etdirərək keçmiş və bu günü haqqında ətraflı məlumatlar çatdırır. Azərbaycan öz toponimik irsini qorumaqla öz dil müxtəlifliyinə və mədəni irsinə hörmətlə yanaşır, bu tarixi adların gələcək nəsillər üçün mənə və əhəmiyyət kəsb etməyə davam etməsini təmin edir.

II. İngilis dilində toponimlərin morfoloji-semantik xüsusiyyətləri

İngilis dili uzun illər german tayfalarının - anqlosaksların, keltlərin, skandinaviyalıların, normandların təsirinə məruz qalmışdır. Bunun üçün də İngilis toponimləri müasir formada hansısa mənada germanları xatırladır. Bunlar hidronim və oronimlərdə daha çox öz əksini tapmışdır. Kelt mənşəli toponimlər Şotlandiyada, İrlandiyada; Skandinaviya mənşəli adlar Yorkşir və Lankəşirdə tez-tez təsadüf olunur.

İngilis toponimlərinin təsirini nəzərdən keçirərkən müxtəlif dillərin bu və ya başqa dilin yer adlarının yaranmasında daha uzunmüddətli saxlanması və iz qoyması problemi ortaya çıxır. Diaxronik və sinxronik tətqiqat araşdırmaları yalnız köməkçi vasitə kimi istifadə oluna bilər. Ölkənin müasir toponimik xəritəsində yer adlarının formalaşması, müasir rayonlaşma və onların tarixi inkişafı əks olunmuşdur.

İngilis coğrafi adlarının yaranmasında tarixin müxtəlif dövrlərində müxtəlif dillərin təsiri olub:

Kelt toponimik layı. Şimali Şotlandiyada kelt mənşəli toponimlər çoxluq təşkil edir. Məsələn: **loch** (göl mənasını verir), **aber** – çay mənşəli (Aberystwyth, Aberdyfi, Aberdeen, Aberuthven); **coombe** – alçaq dərə,vadi (Woolacombe, Docombe); **glen** – ensiz vadi (Rutherglen, Glenarm, Corby Glen); **lan, lhan, llan** – kilsə (Lanteglos, Lhanbryde, Lanercost, Llanbedr Pont Steffan, Llanybydder, Llanwenog, Llannwnen); **keth, cheth** – meşə (Penketh, Culcheth). Romalıların İngilis torpaqlarında məskunlaşmasından sonra suffikslər dəyişmişdir. Məsələn: **caster/chester** latın mənşəli castra (düşərgə), **pons** (körpü), Uelsdə bu elemen «pont» kimi işlənir. Məsələn: Pontypridd, Pontypridd, Pontheugh. İngiltərədə bəzi toponimlər «street»elementini daşıyır. Bu element latın mənşəli **strata** (yol) sözündəndir. Məsələn: Chester-le-Street, Spittal-in-the-Street, Streatham.

Kelt mənşəli toponimlər Böyük Britaniya ərazisində britlərin və anqlosaksların məskunlaşması ilə əlaqədardır. Məs: **-wal-** elementi keltlərin məskunlaşdığı ərazilərdə olan coğrafi adlarda rast gəlinir. (Walter, Walcott, Walden, Walbrook), **-pen-** kelt komponenti “yamac” mənası ifadə edir və Pencoyd, Penketh, Penge kimi coğrafi adlarda öz əksini tapır. **-tre-** kelt mənşəli toponimdir. Bu toponim Karnoulda (Tredrustan, Tregavethan), Derbişir və Lankəşirdə (Trelleck, Trehill) təsadüf olunur. Burada **-tre-** “kənd” mənasını verir. **-lan-** “kilsə” mənasını verir və Landulf, Lanreath kimi coğrafi adlarda rast gəlinir.

Latın elementləri. Britaniya toponimlərinin latın elementləri orta əsrlərdə meydana çıxmış və müəyyən affikslərdən ibarət olmuşdur. *”Magna “ və “Parva”* elementləri “great” və “little” sözlərilə bir işlənib. Məsələn: Chew Magna, Wington Magna, Wigston Parva və s. Latın mənşəli elementlər –*colonia-, -coln-* hərbi məntəqə mənasını ifadə edir (Lincoln); *-porta-port-* darvaza deməkdir (Stockport); *-foss-fos-* kanal mənasını verir (River Foss, Fangfoss); *-cum-* “ilə” şəkilçisini əvəz edir (*Salcott-cum-Virley, Cockshutt-cum-Petton*).

Roma dövründə latın elementləri ilə yaranan coğrafi adlar aşağıdakılardır:

London- Londinium

Manchester- Mamucion

Lincoln- Lindum coloma

Anqlosaks elementləri. E.-in 449-cu ilində Anqlo-sakslar və Cutlar Britaniya adalarına hücum edərək həmin ərazilərdə məskunlaşmışlar. Anqlo-sakslar öz yeni ölkələrini **England** və dillərini **Englisc** (müasir dilçilərin Qədim İngilis Dili-Anqlo-Saks dili adlandırdıqları dil) kimi adlandırmışdılar. Belə ki, müsair İngilis dili birbaşa bu Qədim İngilis dilinin üzərində inkişaf etmişdir.

Norfolk və Suffolk qraflıqlarının əraisində yerləşən coğrafi obyektlərin adlarının əksəriyyəti anqlosaksların həmin dövrdə verdiyi toponimlərlə adlanmışdır. Onların istifadə etdiyi qədim İngilis sözləri çoxluq təşkil edirdi. Anqlo-Saks mənşəli elementlər aşağıdakılardır:

bourne, burn – kiçik çay (*Ashbourne, Blackburn, Bournemouth, Eastbourne*); *don, den, dun* – təpə (*Abingdon, Bredon, Willesden*); *ham* – ferma (*Rotherham, Newham, Nottingham*); *lea, ley, leigh* (ot *leah*) – ağac və kolluqdan təmizlənmiş torpaq sahəsi (*Barnsley, Hadleigh, Leigh*); *tun, ton* – çəpərlənmiş sahə, ferma (*Tunstead, Brighton, Coniston*); *well* - quyu (*Elmswell, Bakewell*); *weald, wold* – meşəliklə örtülmüş hündür sahə, təpəlik (*Wealdstone, Stow-on-the-Wold, Southwold*).

Skandinaviya elementləri. İngilis toponimlərinin yaranmasına təsir edən elementlərdən biri də Vikinqlərin danışdığı Qədim Skandinaviya dilidir. Ən geniş yayılmış skandinaviya elementləri aşağıdakılardır: *bost* – ferma (*Leurbost*); *dale om dalr* – yol, cığır (*Rochdale, Saxondale, Airedale*); *firth* – ensiz dəniz körfəzi, buxta (*Burrafirth, Firth of Forth*); *gill, ghyll* – ensiz yarıq (*Gillamoore, Garrigill, Dungeon Ghyll*); *thwaite, twatt* – yaşayış məqsədi üçün məhv edilmiş meşə, torpaq sahəsi (*Huthwaite, Twatt*); *lundr, lund* – meşə ağaclığı (*Lundwood*). *-by-* elementi Skandinaviyalıların güclü təsiri olduğu yerlərdə rast gəlinir. Məs: Derby, Welby, Moorby, Blackfordby. Burada *-by-* “kənd” mənasını ifadə edir.

-thorp—(torpaqsahəsi) Simonsthorp, Ringsthorp ; *-toft-* (malikanə) Lougtoft, Fishtoft, Mortify; *-holm-*(ada, adacıq) Bromholm, Oxenholme

Fransız elementləri. *-mont-* fransız mənşəli komponent “dağ” mənasını ifadə edir. Məs: Eamont, Grostmont *-ville-*(malikanə) əsasən Coalville, Bronville coğrafi adlarda rast gəlinir.

Quruluşuna görə İngilis toponimləri aşağıdakı kimi təsnif olunur: *Sadə toponimlər. Mürəkkəb toponimlər. Tərkibi toponimlər*

Toponimlər morfoloji strukturuna görə 4 qrupa bölünür:

1. Sadə 2. Düzəltmə 3. Mürəkkəb 4. Tərkibi

1. Sadə tərkibli toponimlər sayca digərlərindən çoxdur. Yalnız onların tarixi mənşəyini öyrənmək çox çətindir. Belə ki, çox sadə toponimlər yalnız bir kökdən ibarət olur. Məsələn: *Barrow, Down, Stall, Moor* və s. İngilis dilində də sadə quruluşlu toponimlərə rast gəlmək mümkündür. Aşağıdakı nümunələrə diqqət yetirək: *Alaska* – Alakshak sözünün aleutko variantı, “böyük Yerkürələri” və ya “yarımada” deməkdir.

Connecticut – Hindi Quinnehtukqut-undan olub – “böyük coşqun çayda”. Florida – 1513-cü il Pasxa günündə ispanca belə adlandırılmışdır. Tərcümədə “Çiçək Pərxası” bildirir.

2. Daha çox yayılmış toponimlər düzəltmə toponimlərdir. Onlar kök və suffiksdən ibarət olur. Məsələn: *Birmingham, Kingston, Stanton* və s.

3. Mürəkkəb toponimlər iki və daha artıq kökdən ibarət olur. İngilis dilində mürəkkəb yer adları iki sözün birləşməsi vasitəsilə yaranır. Onlara əsasən *new, abbey, abbots, market, burton, great, west, back, upon, axe, exe, usk, esk, east, hill, green, bridge, north, royal* sözlərinin iştirakı ilə yaranan toponimləri misal göstərmək olar: *New Birmingham, New Radnor, New York, New London, New Oxford, Abbey Gate, Abbey Dore, Abbey Town, Abbots Bromley, Abbots Langley, Abbots Ribton, Abbots Salford, Abbots Ann, Abbots Worthy, Market Rasen, Market Deeping* və s.

4. Tərkibi toponimlər iki və daha artıq söz birləşməsindən ibarət olur. Məsələn: ***Cold Harbour, Standing Stone, Black Notley*** və s.

Morfoloji yolla düzələn toponimlər düzəltmə quruluşlu olub, müxtəlif leksik şəkilçilər artırılmaqla yaranmışdır. Toponim yaradıcılığında istifadə olunmuş bir qrup sözlərdə şəkilçilər yalnız sözün apelyativliyini aktivləşdirir, ikinci komponentin düşümünü sürətləndirir və düzəltmə sözlə ifadə olunmuş əsas komponentin tezliklə müstəqil şəkildə toponim kimi sabitləşməsinə təmin edir. Ədəbi dildə məhsuldar olan bəzi şəkilçilər morfoloji leksikanın yaranmasında fəal iştirak edir.

Semantik cəhətdən mürəkkəb coğrafi adlar arasında məskunlaşma yerini xarakter və formasını, tipik əlamətlərini ifadə edən toponimlər var:

-gham- “ev,qəsəbə” mənasını ifadə edir. məs: Bermingham, Rockingham.

-ton- “ev,qəsəbə” mənasını ifadə edir. məs: Burmington, Haughton, Boston

Bəzən hər iki element **-gham-** və **-ton-** eyni coğrafi adda rast gəlinir. məs: Northghamton

-ber(busy) elementi daha çox ölkənin şəhərlərinin adlarında təsadüf olunur.”Möhkəmlənmə” mənasını ifadə edir. Məs: Limber, Middlesbury

-stock- elementi “yeni kənd” mənasını ifadə edir. Məs: Woodstock

-chester- “düşərgə” mənasını ifadə edir. Məs:Manchester

-clough-“dərə,vadi” mənasını ifadə edir. Məs:Cowclough

-was- “nəm, rütubətli”mənasını ifadə edir. Məs: Alrewas

Anqlosaks mənşəli- **cot-** “saray” mənasını ifadə edir. Məs: Wood cot,Willcot.

Qeyd etmək lazımdır ki,müəyyən komponentlər *Great* və *Little* öz yerini Magna (böyük) və Parva (kiçik) sözlərinə verir. Məs: Ashby Magna/ Ashby Parva

Məs:Cambridge, Stockbridge, Sheffield,Woodstock.

Yeni toponimlər ***Newtown, Newport, Newcastle*** Şotlandiya, İrlandiya və Uelsdə rast gəlinir.

Nəticə

Sübut olunmuşdur ki, tədqiqatçılar üçün toponimik materiallar xalqın tarixi, dili, etnogenezi, coğrafiyası və s. problemlərin həllində tutarlı dəlil, inandırıcı fakt rolunu oynadığı üçün, tədqiqata geniş cəlb olunmuş və bu baxımdan toponimlər onların müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bir elm sahəsi kimi toponimika coğrafi obyektləri, onların yaranma yollarını, meydana gəlmə səbəblərini, mənşəyini müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Həm Azərbaycan, həm də İngilis toponimlər bu və ya digər xalqın, tayfanın adından və həmin xalqın dillərindəki sözlərdən, coğrafi obyektlərin ünvanlarından ibarət olduğuna görə tarix, coğrafiya, dilçilik, etnoqrafiya, arxeologiya kimi elmlərlə sıx bağlıdır.

Aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan və Böyük Britaniya ərazisindəki toponimlərin rəngarəngliyi və fərqliliyi bu ölkələrə çox sayda edilən hücumlarla əlaqəlidir. Keltlər, romalılar, anqlosakslar, vikinqlər İngilis mədəniyyətini və dilini zənginləşdirməklə yanaşı, Britaniya toponimlərinə də əsaslı təsir göstərmişlər. Azərbaycanın toponimləri ölkənin mürəkkəb tarixi irsinə və dil müxtəlifliyinə sübutdur. Əsrlər boyu Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların, o cümlədən fars, ərəb, türk və rus dillərinin təsirinə məruz qalmış və hər biri regionun toponimik landsaftında öz izini qoymuşdur.

Toponimlərin yaranma mənbələrini dəqiqliklə gözdən keçirən zaman belə bir nəticəyə gəldik ki, Azərbaycan və İngilis toponimləri antrotoponim, etnotoponim, zootoponim, hidrotoponim və fitotoponim kimi qruplaşdırmaq olar. Morfoloji xüsusiyyətlərini araşdıran zaman belə qənaətə gəlmək olar ki, toponimlər 4 qrupa bölünür: Sadə, Düzəltmə, Mürəkkəb, Tərkibi. Kamu diplomasiyasının bir alt tətbiq sahəsi olan soydaşlıq təməlinə kölgə diplomasiyası fəaliyyətləri, özenlə və məqsədi doğrultusunda gerçəkləşdirildiyində ölkələrin stratejik əlaqə idarəsində etibarlı bir vasitədir. Nəticədə soydaşlıq mövcud bir qabiliyyətdir və bunu istifadə etməkdə ölkələrin nə qədər mütəxəssis olacaqları xarici siyasətdəki nailiyyətlərinin bir ölçüsü ola bilər.

KAYNAKÇA

- Adilov, Məmməd və Paşayev, Aydın (2005), “Azərbaycan onomastikası” (İzahlı terminoloji lüğət). Bakı, Nurlan, s.200-240.
- Cəfərov, Səlim (1960), “Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı”. Bakı, ADU nəşriyyatı, s. 100-120
- Əhmədov, Tofiq (1991), “Azərbaycan toponimikasının əsasları”. Bakı, s. 97-100
- Əhmədov, Tofiq (1984) “El-ölkəmizin adları”. Bakı: Gənclik, s.22
- “İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə xüsusi adların verilmə üsulları” *Bakı Slavyan Universiteti II Beynəlxalq elmi konfransın materialları II hissə* (4 – 7 may, 2011), Bakı, s.356–360
- Qurbanov, Afət (1988) , “Azərbaycan dilinin onomalogiyası”. Bakı, s. 200-258
- Percy, Reany (1960), “The Origin of English Place names”, London, s.97-120
- Creswell, John (1993), “The Guinness Book of British Place Names”, Cambridge, 1993.
- Mawer, Allen. (1929), “Problems of place-names study” . Cambridge Press.
- Margaret, Richards and Gelling, Richards. (1968) , “The Names of Towns and Cities in Britain”, London, 1986.
- Cameron, Kenneth (1961), “English Place – Names” . London: B.T.Batsford, s. 38-45.
- Никонов, Владимир (1965), “Введение в топонимику”, М.: Наука, s,200-280
- Перкас Сименовна. (1980), «Парадигматические и синтагматические аспекты лингвостилистического потенциала топонимов в современном английском языке.» Автореферат диссертации. Москва. s.125

